

ATNK

2020, Yıl/Year: 8, Sayı/Issue: 23, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 05.09.2020

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 15.12.2020

Sayfa / *Page*: 373-380

Book Review and Evaluation / Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme

Yazar / *Writer*:

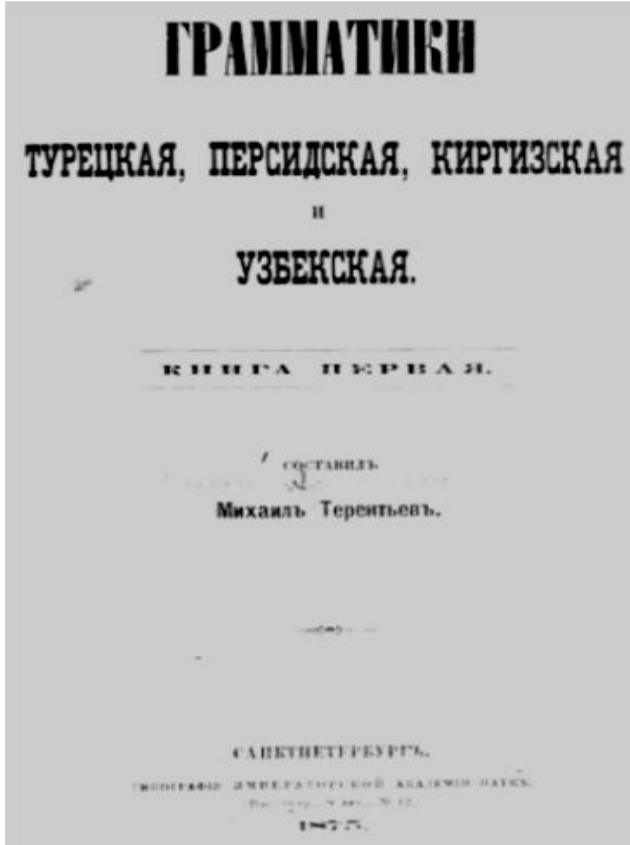

Dr. Öğr. Üyesi Çağrı Özdarendeli

Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

ctopcu@trakya.edu.tr

GRAMMATIKI TURETSKAYA, PERSIDSKAYA, KIRGIZSKAYA I UZBEKSKAYA VE BU ESERDE TÜRKÇEYLE İLGİLİ VERİLEN BİLGİLER

1. 1875 yılında S. Petersburg'da yayımlanan Grammatiki Turetskaya, Persidskaya, Kirgizskaya i Uzbekskaaya adlı eser, Mihail Terent'ev tarafından yazılmıştır. Korgeneral olarak ordudan emekli olan Mihail Terent'ev (1837-1909) dört ciltten oluşan İstoriya zavoevaniya Sredney Azii (1903-1906) gibi eserlerle kazandığı oryantalist tarihçi kimliğinin yanında, aynı zamanda bir dil araştırmacısıdır (Bashanov 2005:234-235). Mihail Terent'ev'e dil araştırmacısı kimliği kazandıran çalışmaları; Russlaya azbuka dlya şkol v Sredney Azii (1875), Rukovodstvo dlya učiteley k obuçeniyu v şkolah Sredney Azii odnovenno pis'mu i çteniyu po russkoy azbuke (1875), Grammatiki Turetskaya, Persidskaya, Kirgizskaya i Uzbekskaaya (1875), Hrestomatii Turetskaya, Persidskaya, Kirgizskaya i Uzbekskaaya - kniga vtoraya

(1876) ve Kratkiy russko-turetskiy slovar' s otdeleniem grammatiki (1912) (Alyoşin 2015) gibi eserleridir. Bu eserlerden 1876 yılında yayımlanan Hrestomatii Turetskaya, Persidskaya, Kirgizskaya i Uzbeksakaya; 1875 yılında yayımlanan Grammatiki Turetskaya, Persidskaya, Kirgizskaya i Uzbeksakaya adlı eserin II. cildidir.

Grammatiki Turetskaya, Persidskaya, Kirgizskaya i Uzbeksakaya – kniga pervaya (GTPKU) adından da anlaşılacağı üzere Türkçe, Farsça, Kazakça ve Özbekçenin dil bilgisi özelliklerini içeren bir kitaptır. 209 sayfa olan GTPKU, Önsöz (1-6), Türkçe (7-69), Farsça (70-118), Kazakça (119-159) ve Özbekçe (160-209) ana bölümlerinden oluşmaktadır. Terent'ev, GTPKU için yazdığı önsözde, o dönem için Rusya'da Türk ve Fars dillerinin lehçelerini konuşan yaklaşık 8 milyon insanın bulunduğunu kaydeder. Tarihin Rusya'ya yaklaşık 8 milyon Doğu halkına Batı medeniyetini öğretme görevi verdiğini belirtir.

Bu görevi yerine getirebilmek için okullarda okutulan dersler arasında, bu halkların dillerinin öğretildiği derslerin de olması gerektiğini, böyle olmadığı gibi bu halkların dillerinin öğretildiği okulların birbiri ardına kapandığını, bunun sebebinin de iyi öğretmen eksikliği olarak açıklandığını yazar. Ancak ona göre asıl sorun iyi öğretmen eksikliği değil, öğretmenlerin elinde iyi kaynakların olmamasıdır. Bu durum, onda eğitimin tüm gereksinimini karşılayacak ve aynı zamanda bu dilleri öğrenmek isteyenlere, ihtiyaç duymaları durumunda kendi kendine dil öğrenme fırsatı verecek bir kitap yazma düşüncesinin oluşmasına sebep olur. Terent'ev, böylesi bir kitabı yazmaya, 1865 yılında malzeme toplayarak başlar. Kitabı yazma sürecinde de Sacy, Fitzmyer, Chodźko, Senkovski ve Mirza Kazım Bek'in eserlerinden oldukça yararlandığını ifade eder. Türkistan'a atanmadan bir süre önce, Ural Kazaklarından bir Kazak'tan Kazakça öğrenmeye başladığını, İlminskiy'in "Materialah" adlı eserde birçok şey bulunduğunu, Türkistan'da görev yaparken Çağataycayı, diğer adlandırmasıyla Özbekçeyi öğrendiğini yine önsözde belirtir. Kitap üzerinde çalışırken tanıştığı her oryantalistin tavsiyesini dikkate aldığını, kitabın herhangi bir değeri varsa, bunun özellikle Baron de Meson, Mirza Cafar Topçibaşev, Budagov, Mirza Kazım Bek Abedinov, Mirza Şafi Gaştasbu, Osman Efendi, Albay Sultan Cengiz Bukeev ve İbragimov'dan kaynaklandığını ifade eder.

Terent'ev, kitabı hazırlarken hem anlaşılır olmasına hem de bir dili öğrenmek için gerekli olan bütün konuları içermekle birlikte olabildiğince kısa olmasına dikkat ettiğini belirtir. GTPKU'dan önce yazılmış olan eserleri, bir öğretmen yardımı olmadan dil öğretmeyi eksik bırakacağı için her zaman transkripsiyona başvurmaları sebebiyle eleştirir. O eserleri bir öğretmen kılavuzu olarak görür ve kendi kendine dil öğrenmek için uygun olmadıklarını düşünür. Kendisi, yazdığı kitapta böylesi bir eksikliğin oluşmaması için, öğretilen dilin dil birimlerini -bir yazım geleneği varsa- öncelikle asıl yazımlarıyla ve sonra hemen yanlarında Kiril harfleriyle yazmıştır (1875:1-6).

2. GTPKU'da Türkçeye ilgili bilgiler Turetskaya Grammatika adlı ilk ana bölümde verilmiştir. Bu ana bölüm yazım, ses bilgisi ve isim çekimi (7-22), sıfatlar (22-23), sayılar (23-29), zamirler (29-33), bağlaçlar (33-34), çekim edatları (34-37), zarflar (37-39), ünlemler (39), fiiller (39-44), çekimler (44-57), kelime yapma / edatlar (57-67) ve cümle kurma (67-69) bölümlerinden oluşmaktadır.

2.1. Giriş olarak değerlendirilebilecek olan yazım, ses bilgisi ve isim çekimi bölümünde öncelikle Türkçenin / Osmanlı Türkçesinin yazımından kullanılan Arap grafiği esaslı alfabede bulunan harfler tablo halinde verilir. Tablonun ilk dört sütununda, sırasıyla harflerin ayrı, başta, ortada ve sonda yazımları bulunur. Beşinci sütunda harflerin işaretledikleri ses birimler Kiril harfleriyle belirtilir. Altıncı ve yedinci sütunlarda ise sırasıyla harflerin Türkçe ve Farsça adlandırmaları yazılıdır (Resim 1).

Oğrak- nıml.	Въ нача- лѣ.	Въ сре- динѣ.	Въ кон- цѣ.	Произно- шеніе.	Названия.	
					Турецкія.	Персидскія.
ا	ا	ا	ا	а, е, п, ё	эльфъ	•
ب	ب	ب	ب	б	бе	•
پ	پ	پ	پ	п	пе	пей
ت	ت	ت	ت	т	те	•
ث	ث	ث	ث	с	се	•
ج	ج	ج	ج	дже	джинъ	•
چ	چ	چ	چ	ч	чинъ	чей
خ	خ	خ	خ	х	ххе	хлей
ح	ح	ح	ح	хе	хе	хэй
ع	ع	ع	ع	е	е	•

Resim 1

Alfabedeki harflerin özellikleri anlatıldıktan sonra, yine yazımda kullanılan hareketler üzerinde durulmuş ve yazım örnekleri verilmiş. Bu yazım örneklerinde Türkçe sözlerin o dönem için önce asıl yazımları, sonra Kiril harfleriyle transkripsiyonları, ondan sonra da Rusça tercümelemleri bulunur (Resim 2).

آن *атъ* — лошадь, آن *этъ* — мясо, آن *итъ* — собака,
 او *авъ* — охота, او *евъ* — домъ, او *о* — онъ, آنك *ашкъ* — слеза,
 آنك *ашикъ* — порогъ, آنك *ашекъ* — осель, آن *анъ* — моментъ,
 آن *анъ* — ширина, آي *ай* — мѣсяць, آي *эй* — гей! قوت *кутъ* —
 пицца, قوت *куветъ* — сила, قول *кулъ* — рабъ, قول *кавъль* — слово,
 قول *кувель* — говорящие.

Resim 2

Terent'ev; cinsiyet kategorisinin bulunmaması, niteleyicilerin niteledikleri sözlerin durum ve sayılarına uymaması, isim ve fiil çekimlerinin tek olmasını dikkate alarak Türkçeyi neredeyse hiç istisnası olmayan kurallı ve aynı zamanda sade bir dil olarak değerlendirir.

Türkçede isimlerin dilbilgisi değişikliklerinin kelimelerden değişmeden sözün sonrasına, sesçil uyuma uygun bir ekin ulanmasıyla sağlandığını ifade edilip örnekler sıralanır (Resim 3).

Р. *آتارك атларынъ* *آتارك этлеринъ*
 Д. *آتارہ атлара и т. д.* *آتлере этлере и т. д.*

Resim 3

2.2. Sıfatlar bölümünde, sıfatların derece kategorisi konusu üzerinde durulmuştur. Türkçede derece kategorisinin *daha* (*بو اعاج اودن دخي يوكسك در* *бу агаджъ* *юденъ даха юксекъ дыръ* *اك كوزلى* *анъ-юксел* — краснѣйшій) sözleriyle yapıldığı gibi, sıfatın ilk sesi veya hecesine /b/, /p/, /m/ veya /s/ ses birimlerinin ulanıp sıfatın başına getirilmesiyle de ifade edilebildiği belirtilir (Resim 4).

اق <i>акъ</i> — бѣлый	اپاق <i>а-п-акъ</i> —
طولو <i>долу</i> — полный	طوبولو <i>до-б-долу</i>
بوش <i>бошъ</i> — пустой	بومبوش <i>бо-м-бошъ</i>
قره <i>кара</i> — черный	قبقره <i>ка-б-кара</i>
قورو <i>куру</i> — сухой	قوبقورو <i>ку-п-куру</i>
ماوي <i>мави</i> — синий	ماساوي <i>ма-с-мави</i>

Resim 4

2.3. Sayılar bölümünde Türkçedeki asıl sayı adları bir tablo halinde verilir. Tablonun ilk iki sütununda sırasıyla Rusça ve Türkçe yazımda kullanılan rakamlar, üçüncü sütunda bu rakamların Arap grafiğindeki harf karşılıkları verilir. Dördüncü sütunda sayıların Türkçe yazım, beşinci sütunda Kiril harfleriyle transkripsiyonları bulunur. Altıncı ve yedinci sütunlarda sırasıyla sayıların Farsça adlarının Arap ve Kiril grafiğiyle yazımları bulunur (Resim 5). Bu bölümün ilerleyen

Ц и ф р ы.			Турецкий счетъ.		Персидский счетъ.	
Русскія.	Индійск.	Бук-вени.				
1	۱	ا	بر	биръ	يك	ѣкъ
2	۲	ب	ایکی	ики	دو	ду
3	۳	ج	اوج	учъ	سه	се
4	۴	د	دورت	дёртъ	چار	чехартъ
5	۵	ه	بش	бешъ	پنج	пенджъ
6	۶	و	التي	алты	شش	шешъ
7	۷	ز	بدی	ѣди	هفت	хефтъ
8	۸	ح	سکیز	секизъ	هشت	хештъ
9	۹	ط	طغوز	докузъ	نه	но'
10	۱۰	ی	اون	онъ	ده	до'

Resim 5

paragraflarında sıra sayı adlarının -ıncı/-inci; -uncu/-üncü ekleriyle (*биринджи* — первый, *учкунджю* — третий, *алтынджи* — шестой, *онунджи* — десятый), üleştirme sayı adlarının -ar/-er ve -şar/-şer ekleriyle (*бирер* — по одному, *икк шер* — по два), üleştirme sayı adlarının ise söz öbeği biçiminde (*бешде-бир* = 1/5 буквально: въ пяти одинъ) oluşturulduğu kaydedilir.

2.4. Zamirler bölümünde esasta zamirler kişi zamirleri ve diğer zamirler olarak iki ana gruba ayrılarak ele alınmıştır.

2.4.1. GTPKU’da Türkçedeki kişi zamirlerinin kişilere göre sırasıyla “ben, sen, o; biz, siz, onlar” olduğu kaydedildikten sonra, esasta Rusça için belirlenmiş hâllere göre bu kişi zamirlerinin çekimleri tablo halinde verilir (Resim 6).

И.	بن <i>бенъ</i>	سن <i>сенъ</i>	او <i>о</i>
Р.	بениم <i>бенимъ</i>	سينك <i>сенинъ</i>	انك <i>анынъ</i>
Д.	بانا <i>бана</i>	سانا <i>сана</i>	انا <i>ана</i>
В.	بيني <i>бени</i>	сени <i>сени</i>	انى <i>аны</i>
Т.	بениم <i>бенимъ</i> или <i>ابله</i>	سينك <i>сенинъ</i> или <i>ابله</i>	اونى <i>онынъ</i> или <i>ابله</i>
Пр.	بندە <i>бенде</i>	سندە <i>сенде</i>	اونده <i>онда</i>
Ис.	بندن <i>бенденъ</i>	سندن <i>сенденъ</i>	اونдан <i>онданъ</i>

Resim 6

2.4.1.1. Türkçedeki iyelik ekleri, Rusça’da kişi zamirinin ilgi hâliyle olduğu için GTPKU’da kişi zamirleri bölümünde ele alınmıştır. İyelik ekleri kişilere göre verildikten sonra tablo halinde örneklendirilmiştir (Resim 7).

моя книга	کتابم <i>китабимъ</i>	کتابلرم <i>китабларымъ</i>
твоя »	کتابك <i>китабинъ</i>	کیتابلرك <i>китабларынъ</i>
его »	کتابي <i>китаби</i>	کیتابلری <i>китаблары</i>
наша »	کتابمیز <i>китабимизъ</i>	کیتابلریمیز <i>китабларымызъ</i>
ваша »	کیتابکیز <i>китсбинизъ</i>	کیتапларیکیز <i>китабларымызъ</i>
ихъ »	کتابي <i>китаби</i>	کیتابلری <i>китаблары</i>

Resim 7

2.4.2. GTPKU’da diğer zamirler yan başlığı altında, başlık açılmaksızın ayrı işaret zamirleri *bu*, *şu*, *işbu* ve *o* (*بو* *бу*, *شو* *шу*, *ایشбу* *ишбу* — этотъ)

o — онъ, тотъ), soru zamirleri *kangı*, *nasıl*, *kim* ve *ne* (*кагы* — который, какой?, *кимъ* — кто, *не* — что); dönüşlülük zamiri *kendi* (

verilip örneklenir: *burada çay var mı? burada чай varmı — здѣсь рѣка имѣется-ли?, suyu eyi mi dir? ابو مېدر صوبو سۈيۈ زې-مې دېر — вода-его хорошь-ли есть?*

2.9.1. Fiiller bölümünde bulunan *Türemiş Fiiller* alt başlığında, Türkçede *-me-* ekinin olumsuz türemiş fiiller (*görmek көрмек — видѣть; көр-ме-мек — не видѣть*), *-eme-* ekinin imkansızlık fiilleri (*göremek көр-эме-мек — не мочь видѣть*), *-il-* ekinin edilgen fiiller (*görilmek көр-ил-мек — быть видѣннымъ*), *-in-* ekinin dönüşlü fiiller (*görünmek көр-ин-мек — казаться, показываться*), *-ış-* ekinin işteş fiiller (*görüştürmek көр-иш-мек — видѣться съ кѣмъ-либо*) ve *-dir-* ekinin ettirgen fiiller (*görmek көр-дир-мек — заставить видѣть, указать*) vb. türettiği kaydedilir ve bu eklerin belirli bir düzen içinde üst üste gelebileceği belirtilip örneklendirilir.

2.9.2. Fiiller bölümündeki Çekim alt başlığında ilk olarak sıfat fiiller konusu hakkında bilgi verilir. Geniş zaman olumlu sıfat fiillerin oluşturulmasında *-ar/-er/-ur/-ir* (*olur олур — сущий*, *yazar язар — пишущий*) ekinin; olumsuz sıfat fiillerin oluşturulmasında ise *-z* (*olmaz олма-зъ — не существующий*, *yazmaz язма-зъ — не пишущий*) ekinin; *geçmiş zaman sıfat fiillerin oluşturulmasında -mİş* (*olmuş, olmuştur олмуш — бывший; олмуш олма-мышь — не бывший*) ekinin ve gelecek zaman sıfat fiillerin oluşturulmasında *-acak* (*olmayacak, gelmeyecek ол-ал-жакъ — будущий; гел-еджекъ — придущий*) ekinin kullanıldığı belirtilir.

2.9.3. Terent’ev Türkçede fiillerin zaman ifade eder biçime sokulmasının sıfat fiiller üzerine *-im, -sin, -dır; -iz, siz (veya -seniz), ler* eklerinin ulanmasıyla gerçekleştiği görüşündedir. Bu şekilde sıfat fiillerden sonra kişi eklerinin ulanmasıyla oluşturulan zamanların çekimleri şu şekilde verilmiştir.

2.9.3.1. Geniş zaman: Olumlu fiilin çekimi *olurum, olursun, olur-dır; oluruz, olursunuz, olurlar* (Resim 10) şeklinde yapıldığı belirtilir.

اولورم олур-умъ — я есмь	اولوروز олур-узъ — мы есмы
اولورسن олур-сунъ — ты	اولورسكوز олур-сунузъ — вы
اولوردر олур-дыръ — онъ	اولورلر олур-ларъ — они

Resim 10

Teklik 3. kişide bulunan *-dır* biçim biriminin daha ziyade düşürüldüğü ve *olur, bilir* biçimlerinin yaygın olduğu belirtilmiştir.

اولم олма-мъ (а не олмазъ-мъ)	اولموز олма-мъ — мы
اولمسن олмазъ-сунъ — ты	اولمسكوز олмазъ-сунузъ — вы
اولمدر олмазъ — онъ	اولملر олмазъ-ларъ — они

Resim 11

Olumsuz fiillerin geniş zaman çekimi *olmam, olmazsın, olmaz, olmayız, olmazsınız, olmazlar* (Resim 11) şeklinde yapıldığı belirtilir:

2.9.3.2. Geçmiş zaman: Eserde olumlu fiilin genel geçmiş zaman çekimi *olmuşum, olmuşsun, olmuş; olmuşuz, olmuşsunuz, olmuşlar* (Resim 12) şeklinde yapıldığı belirtilir.

اولموشم олмуш-умъ — я былъ	اولموشوز олмуш-узъ — мы были
اولموشسن олмуш-сунъ	اولмوشскوز олмуш-сунузъ
اولموشدر олмуш — онъ	اولмушлар олмуш-ларъ.

Resim 12

2.9.3.3. Gelecek zaman: Eserde olumlu veya olumsuz fiilin gelecek zaman çekimi *olacağım, olacaksın, olacak; olacağız, olacaksınız, olacaklar* (Resim 13) şeklinde yapıldığı ve ekin ünlü uyumuna girdiği belirtilir.

اوقوچى *okuyucu* — читатель, 7. -cı/ci *deveci* دونه *devedži* — верблюдовожатый, 8. -ça/-çe *Türkçe* تركچه *türkçe* — по турецки, 9. -ınca/-inçe *ardınca* اردنجه *ard-ındže* — позади, 10. -ıncı *birinci* биринджи — первый, 11. -acak/-ecek *asılacak* اصاق, 12. -cak/-cek *eyicek* ايچك *eyicek* — хорошенький, 13. -cık/-cik *kitapçık* كتابچى *kitapçık* — книжечка, 14. -cığaz/-cigez *karcığaz* قارجاز *qarjıaz* — связок, 15. -an/en *bilen* بيلن *bilen* — знающий, 16. -lı/-li *akıllı* عاقل *akıllı* — умный, 17. -sız/siz *akılsız* عاقلsiz *akılsız* — не умный, 18. -daş *yoldaş* يولداش *yoldaş* — спутник.

2.11. Cümle kurma bölümünde Türkçe cümlelerin özellikleri, Rusça cümlelerle karşılaştırılıp satır altı tercüme yapılarak ve yüklem olan fiillerin hangi hallerdeki adlarla birlikte kullanılabileceği açıklanarak anlatılır.

2.12. yüzyılın ortalarında Terent’ev tarafından yazılan Grammatiki Turetskaya, Persidskaya, Kirgizskaya i Uzbekska adlı eserde Türkçe, Farsça, Kazakça ve Özbekçenin yazımı, ses bilgisi, şekil bilgisi, kelime bilgisi ve cümle bilgisi hakkında bilgi verilmiştir. Bilindiği üzere GTPKU’nun yazıldığı zamana değin, Türkçe binli yıllardan beri, genel itibarıyla Arap grafiği esaslı alfabeyle yazılmıştır. Bu alfabenin sahip olduğu özelliklerden dolayı kelimelerin bilhassa ünlülerle ilgili ses özellikleri yazıya yansıtılamamıştır. GTPKU’da Türkçe dil birimlerinin geleneksel yazımlarının yanında, Kiril harfleriyle transkripsiyonlu yazımlarının da verilmiş olması, Batı Türkçesinin tarihi ses bilgisi özelliklerini belirlemede önemlidir.

Kaynaklar

- Alyoşin A. N. (2015). Mihail Affikanoviç Terent’ev – general-mayor russkoy armii, orientalist, pisatel’ i moy prapraded.
- Bashanov M.K (2005). Russkie Voennıe Vostokovedı do 1917 Goda – Biobibliografiçeskiy Slovar. Moskva. “Voctoçnaya Literatura” Ran.
- Kuznetsov S.A. (red.) (1998). Bol’şoy Tolkovıy Slovar’ Russkogo Yazıkı. Sankt-Peterburg. Norint.
- Şerbinin V. G. (1989) Русско-турецкий Словарь – Rusça-Türkçe Sözlük. Moskva, Russkiy Yazık.
- Terent’ev M.A. (1875) Grammatiki Turetskaya, Persidskaya, Kirgizskaya i Uzbekska. Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.